

УДК 391:[746.3:687.268.6](477.83:474.5)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.03.792>

ВИШИВКА У ТРАДИЦІЙНИХ ТКАНИХ РУШНИКАХ ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНИ ТА ЛИТВИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Тетяна КУЦІР

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-0640>

кандидатка мистецтвознавства,
наукова співробітниця,

Інститут народознавства НАН України,

відділ народного мистецтва,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

e-mail: sonechko_29@ukr.net

Дайва МІЛАШЕНЄ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1833-1217>

докторка технічних наук,

старша наукова співробітниця,

Каунаський технологічний університет,

факультет механічної інженерії і дизайну,

кафедра виробничої інженерії,

вулиця Студентська, 56, LT-51424 Каунас, Литва,

e-mail: daiva.milasiene@ktu.lt

Жанета РУКУЙЖЕНЄ

докторка матеріалознавства,

лекторка,

Каунаський технологічний університет,

факультет механічної інженерії і дизайну,

кафедра виробничої інженерії,

вулиця Студентська, 56, LT-51424 Каунас, Литва,

e-mail: zaneta.rukuiziene@ktu.lt

Стаття написана на основі результатів українсько-литовських міждисциплінарних науково-дослідних проєктів «Орнаментика етнографічного текстилю Західної України та Литви: універсальні й унікальні параметри» (2018—2019) і «Унікальні технології етнографічного текстилю: досвід збереження в Західній Україні та Литві» (2022—2023) (фінансується Литовською науковою радою, Міністерством освіти і науки України [номер гранту в Литві S-LU-22-5]). Ці проєкти були зосереджені на вивченні етнографічного текстилю обох країн, технік його виготовлення та оздоблення, однією з яких є вишивка. Вона використовувалася у декорі традиційних тканин на території всієї Європи. Дослідження особливостей української вишивки у порівнянні із країнами зі спільною історією сприяє утвердженню нашої держави як частини Європейського співтовариства, що й зумовлює *актуальність дослідження*.

Мета статті — виявити характерні особливості поєднання тканого декору з вишитим у тканих рушниках західної частини України та Литви на основі опрацьованих у мурях обох країн експонатів.

Предметом дослідження є ткані традиційні рушники західної частини України та Литви, у декорі яких застосовано різноманітні вишивальні шви, а *об'єктом* — принципи поєднання ткацтва і вишивки у традиційних рушниках обох країн, художні особливості їхнього декору.

Основним методом дослідження став порівняльний аналіз вишивки у декорі рушників західної частини України та Литви, який дав змогу виявити принципові відмінності у підходах до її використання. Важливе значення мав також структурний аналіз предмету дослідження, *методи* узгальнення та реконструкції, а також *метод* мистецтвознавчого аналізу, які допомогли у визначенні спільних та відмінних рис оздоблення, виконаного вишивкою, у тканих рушниках обох країн.

Результати. Були виявлені кілька основних принципів поєднання тканого декору з вишитим: імітаційний — створення за допомогою декоративних швів візерунків, які наслідують ткані; компліментарний, у якому вишивка використовується для доповнення, урізноманітнення чи з'єднання тканих полотен; акцентний, коли за допомогою вишивальних швів створювалися орнамент чи одичне зображення, яке виступає акцентом загальної композиції виробу, частиною якої є також тканий декор. Робота із західноукраїнськими та литовськими виробами показала, що перші два принципи частіше зустрічаються у вітчизняних рушниках, а останній — у литовських.

Ключові слова: Україна, Литва, традиційний рушник, ткацтво, вишивка, орнамент, мотив.

УДК 391:[746.3:687.268.6](477.83:474.5)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.03.792>

EMBROIDERY IN TRADITIONAL WOVEN TOWELS OF THE WESTERN PART OF UKRAINE AND LITHUANIA: COMPARATIVE ASPECT

Tetiana KUTSYR

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-0640>

Candidate in Art Studying (Ph.D.)

Researcher,

The Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of
Ukraine,

Folk Art Department,

15, Svoboda Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: sonechko_29@ukr.net

Daiva MILAŠIENĖ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1833-1217>

Ph.D. in Technical Sciences,

Senior Researcher,

Kaunas University of Technology,

Faculty of Mechanical Engineering and Design,

Department of Production Engineering,

56, Studentu str., LT-51424, Kaunas, Lithuania,

e-mail: daiva.milasiene@ktu.lt

Žaneta RUKUIŽIENĖ

Ph.D. in Materials Science,

Lecturer,

Kaunas University of Technology,

Faculty of Mechanical Engineering and Design,

Department of Production Engineering,

56, Studentu str., LT-51424, Kaunas, Lithuania,

e-mail: zaneta.rukuiziene@ktu.lt

The article was written based on the results of the Ukrainian-Lithuanian interdisciplinary R&D projects «Ornamentation of Western Ukrainian and Lithuanian Folk Textile: Universal and Unique Parameters» (2018—2019) and «Unique Technologies of Ethnographic Textile: Experience of Preservation in Western Ukraine and Lithuania» (2022—2023) (the project have been supported by the Lithuanian Research Council and the Ministry of Education and Science of Ukraine [grant number in Lithuania S-LU-22-5]). These projects focused on the study of both countries' ethnographic textiles, and the techniques of their making and decoration, one of which was embroidery. The embroidery had been used in the decoration of traditional fabrics throughout Europe. The study of Ukrainian embroidery features compared with common history countries contributes to the establishment of our country as part of the European Community, which determines the *study's relevance*.

The article's purpose is to reveal the characteristic features of the combination of woven decor with embroidered in woven towels of the western part of Ukraine and Lithuania on the basis of exhibits developed in the museums of both countries.

The study *subject* is the traditional woven towels of the western part of Ukraine and Lithuania, in the decor of which various embroidery stitches are used, and the *object* is the principles of combining weaving and embroidery in the traditional towels of both countries, the artistic features of their decor.

The main study *method* was a comparative analysis of embroidery in the decoration of towels in the western part of Ukraine and Lithuania, which allowed us to reveal fundamental differences in approaches to its use. The structural analysis of the study subject, the methods of generalization and reconstruction, as well as the method of art studying analysis, which helped in determining the common and distinctive features of the embroidery decoration in the woven towels of both countries, were also important.

The results. Some basic principles of combining woven and embroidered decor were discovered: imitation — the creation with the help of decorative stitches the imitation of woven patterns; complementary, in which embroidery is used to add, diversify, or connect woven fabrics; accented — when an ornament or a single motive created with embroidery stitches is the accent of the item's composition, part of which is also a woven decor. The work with Western Ukrainian and Lithuanian items showed that the first two principles are more common in domestic towels and the last one is in Lithuanian ones.

Keywords: Ukraine, Lithuania, traditional towel, weaving, embroidery, ornament, pattern, motive.

Вступ. Співпраця науковців Інституту народознавства НАН України та Каунаського технологічного університету розпочалася у 2018 р. з вивчення особливостей орнаментики етнографічного текстилю обох країн. На етапі визначення пріоритетних типологічних груп виробів вченими було обрано традиційні рушники західної частини України та Литви як вагоме надбання матеріальної та духовної культури обох народів. Основна увага була зосереджена на вивченні технік ткання, за допомогою яких виготовляли та оздоблювали рушники. Поряд з ткацтвом у виробках обох країн використовували вишивку та мереживо, які доповнювали, увиразнювали, або ж контрастували із сформованими тканням візерунками. Тому *об'єктом* нашого вивчення в межах українсько-литовських проєктів стало поєднання тканого декору з вишитим в українських та литовських рушниках.

Зважаючи на велику кількість публікацій, які тією чи іншою мірою торкаються традиційних рушників обох країн, у межах цього дослідження ми більше уваги приділили монографіям та альбомним виданням, присвяченим узорнотканним чи вишитим виробам, які сприяли поглибленню набутих під час роботи у музеях знань, та допомогли у проведенні порівняльного аналізу українських і литовських виробів. В Україні особливостям традиційної вишивки загалом присвячено декілька фундаментальних праць, зокрема Р. Захарчук-Чугай [1] та Т. Кари-Васильєвої [2], кожна з яких розглядає окремі аспекти оздоблення рушників вишивальними швами. Основна увага у цих працях звернена на виробу, у яких вишивка є домінантним способом декорування. Нещодавно побачили світ два альбомних видання: про вишиті рушники Чернігівщини В. Зайченко [3]; наддніпрянські рушники із приватних колекцій — ткані та вишиті [4]. Особливості вишитих рушників Східного Поділля висвітлені у монографії Євгена та Тетяни Причепій [5]. Із позиції декларації національної ідентичності розглянуто вишиті та ткані виробу, зокрема й рушники, у альбомному виданні «Нетлінні. Українська державна символіка в народній вишивці та ткацтві» [6]. Найбільш повно особливості тканних рушників західної частини України висвітлено у праці О. Никорак [7]. Вчена виділила основні групи виробів за техніками виконання, схема-

ми композиції, їхнім використанням в обрядах та інтер'єрі. Праця доповнена великою кількістю ілюстративного матеріалу.

Із литовських публікацій останніх років традиційні рушники представлено у каталозі Литовського національного художнього музею [8]. Ґрунтовним вивченням технік виготовлення та оздоблення, а також використання рушників у побуті та обрядах позначені статті Д. Бернотайте-Беляускене [9—10]. Монографія Р. Бенедіктене [11] репрезентує 132 дзукійських рушники кінця ХІХ — початку ХХ ст. з етнографічної колекції Алітуського етнографічного музею.

Окрему групу становлять статті О. Никорак, Е. Кумпікайте, Л. Герус, Д. Мілашенє, Т. Куцир, О. Казакевич та Е. Ненартавічюне за результатами реалізації українсько-литовських проєктів із вивчення етнографічного текстилю, зокрема ті, які присвячені порівнянню рушників обох країн [12—14].

Проте, у жодній із наявних на сьогодні публікацій не висвітлено питання принципів поєднання тканого декору із вишитим на основі порівняльного аналізу рушників західної частини України та Литви, що й становить *мету запропонованої розвідки*. *Об'єктом* дослідження стали домінанті для кожного із виявлених принципів шви, їхня кольорова гама. Зважаючи, що *предметом* дослідження є ткані традиційні рушники західної частини України та Литви, «Орнаментика етнографічного текстилю Західної України та Литви: універсальні й унікальні параметри» (2018—2019) та «Унікальні технології етнографічного текстилю: досвід збереження в Західній Україні та Литві» (2022—2023), основна увага звернута саме на узорноткані рушники обох держав, тоді як значна група пам'яток, оздоблених лише вишивкою, залишилася поза увагою у межах цього дослідження. Їхнє вивчення планується продовжити у подальшому.

Територія дослідження охоплює історико-етнографічні райони західної частини України, а саме Гуцульщину, Бойківщину, Лемківщину, Покуття, Північну Буковину, західну частину Українського Полісся, Волині та Поділля, а також Литви — Дзукію, Сувалкію, Аукштайтю, Жемайтю та Малу Литву. *Джерельною базою* розвідки стали речові пам'ятки із збірок музеїв Львова, Коломиї, Косова, Івано-Франківська, Крилоса, Радивилова, Луцька, Віль-

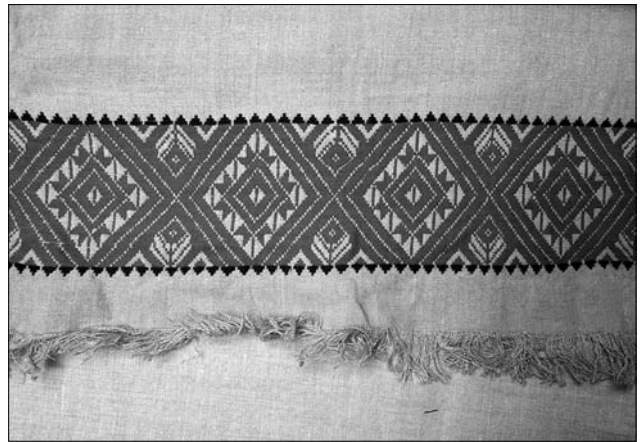
нюса, Каунаса, Румшішкеса, Кретінги, Клайпеди [15, с. 41—42]. Слід зазначити, що традиційні рушники із окремих історико-етнографічних районів представлені у опрацьованих музейних збірках менше, аніж інші, зокрема пам'ятки із Бойківщини, Північної Буковини та Малої Литви. Натомість рушникам західної частини Українського Полісся та Волині було надано більше уваги завдяки їхній близькості до литовських виробів.

Основна частина. Рушники — це вагома складова матеріальної спадщини України та Литви, яка вирізняється різноманітністю розмірів та декору, зумовлених їхнім призначенням. Опрацьовані пам'ятки західної частини України та Литви свідчать про варіативність поєднання тканого декору із вишитим, притаманну обом країнам.

Виділяємо декілька способів поєднання вишитого декору з тканим: імітаційний; компліментарний або доповнюючий та акцентний. Частіше у тканих рушниках зустрічається застосування лише одного із перелічених способів, рідше — кількох водночас, або ж вишитий декор можна розглядати як такий, що доповнює ткані орнаменти та водночас виступає акцентом композиції.

У західній частині Українського Полісся та на Волині ткані рушники інколи доповнювали смугами вишитого орнаменту, який імітував перебірне ткання за допомогою занизування. Горизонтально укладені стібки цього шва точно відтворювали ткані візерунки, які також розміщували горизонтально на кінцях виробу. У такій оздобі переважав червоний колір, інколи із чорною чи синьою смугою посередині орнаменту відповідно до тканих прототипів.

Так оздоблювали рушники полотняного, саржевого, саржевого у поєднанні з репсовим та багаторемізного ткання. У тому випадку, коли основою для вишивки ставав виріб із полотняним переплетенням, вишитий орнамент найчастіше був єдиним його декором (іл. 1—2), окрім фактури та інколи китиць чи мережива, що завершували рушник. Як і ткані візерунки, найбільш поширеним мотивом вишитих був ромб із одним або декількома рядами обводок кожного із мотивів, із вписаними у нього геометричними або геометризваними мотивами, зокрема «рожами». Стрічкову композицію зверху і знизу завершували низки прямих, зубчатих чи хвилястих ліній, вишитий зазвичай чорними, рідше — нитками інших ко-

Іл. 1. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна, полотняне ткання, вишивка заволіканням, рахованою гладдю. Перша пол. XX ст., м. Сарни Волинської обл. МЕХП ЕП-23004

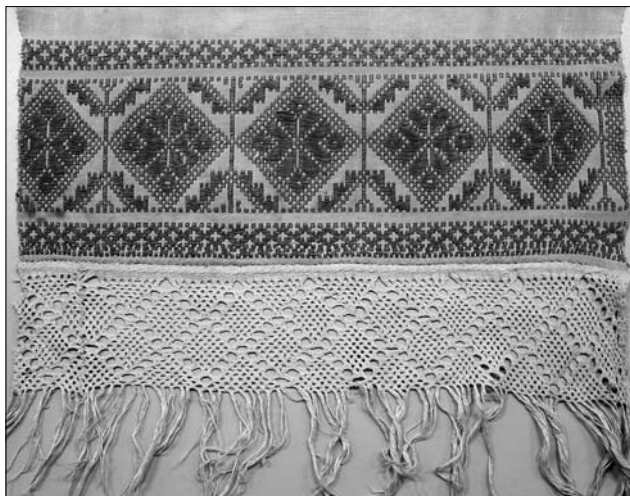

Іл. 2. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; полотняне ткання, вишивка заволіканням, рахованою гладдю, стебнівкою. Перша пол. XX ст., с. Березово Рокитнянського р-ну Рівненської обл. НМЛ НМТ-2496

льорів, наприклад, у рушнику із с. Березово Рокитнянського р-ну Рівненської обл. для цього використано синьо-жовту пряжу.

Подібний принцип декорування виробів зустрічається і в поліських сорочках та запасках, у яких, окрім заволікання, використовували занизування та низинку. Утворені в такий спосіб орнаменти найчастіше червоної барви оздоблювали усю поперечну довжину рушника (уставка чи поділок запаски) і повністю відповідали тканим, а розпізнати вишивку можна лише зі зворотньої сторони виробу.

Рушників із вишитим декором, який би імітував тканний, з-посеред опрацьованих литовських зразків виявлено не було. Трапляються вироби полотняного ткання, наближені до згаданих українських із візерунками, виконаними перебором (іл. 3). Провідними мотивами у них також є ромби, які, про-

Іл. 3. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; полотняне, перебірне тканиня. Кін. XIX — поч. XX ст. Аукштайтія, Литва. НХМ Е-3003

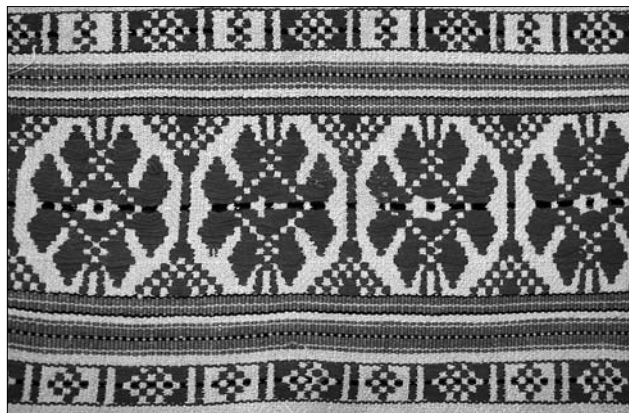
Іл. 4. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; вишивка болгарським хрестиком. Перша пол. XX ст. Шальчяйський р-н, Литва. НМЛ ЕМ-05718

Іл. 5. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; вишивка косим хрестиком, змережування, тороки. Перша пол. XX ст. Клайпедський р-н, Литва. НМЛ ЕМ-5706

те, розміщені дещо більш розріджено, аніж в українських зразках.

Аналогічне розміщення візерункових смуг по краю виробу притаманне литовським рушникам із полот-

Іл. 6. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; саржеве, репсове тканиня, вишивка заволіканням. Початок XX ст., с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл. МЕХП ЕП-76247

Іл. 7. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна, саржеве, репсове, перебірне тканиня, вишивка косим хрестиком. Перша пол. XX ст. ВКМ Виставка «Колорит волинського рушника» (2019).

няною основою, які оздоблені косим чи болгарським хрестиком. У них переважають рослинні (іл. 4) чи орнітоморфні (іл. 5) орнаменти у червоно-чорній гамі із домінантою однієї з барв. На відміну від українських виробів, у яких за допомогою занизування від-

творено традиційні ткани візерунки, литовські, цілком ймовірно, — із друкованих таблиць.

В українських рушниках саржевого ткання також інколи зустрічається вишитий декор, що імітував перебір. У цьому випадку наслідувати ткани візерунки було дещо важче, зважаючи на діагональну, а не пряму, як у полотняному переплетенні, структуру саржі. Таким розташуванням ниток основи зумовлене менш регулярне, аніж у полотняному, розташування стібків вишивки. Ткани саржею рушники оздоблювали смугами репсового ткання. Між ними й розміщували вишиті візерунки, які у такому випадку не потребували додаткового завершення (іл. 6). Подібності до тканих першовірців досягали через поєднання тканих та вишитих смуг, ритмічне чергування яких дещо згладжувало нерівномірність кольорових стібків, а також виділенням центральної частини орнаменту чорним чи синім кольором — прийом, який також зустрічається у перебірному ткацтві.

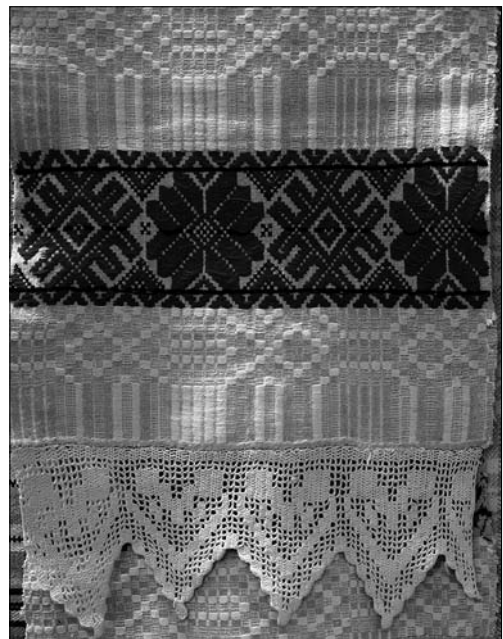
Крім того, були рушники саржевого ткання із ритмічним чергуванням репсових контрастних до тла червоних та чорних барв, між якими вишивали окремі рослинні чи орнітоморфні мотиви косим хрестиком. Їхнє графічне трактування дещо нагадує зображення на литовських рушниках і дає змогу припустити також їхнє запозичення із таблиць (іл. 7). У цьому випадку мова йде про доповнення візерунків, створених ткацькими техніками, вишивкою, про створення композицій із тканюю першоосною, яка задає загальний ритм.

Аналогів такому декору у литовських рушниках знайдено не було. Варто також зазначити, що у Литві також не були поширені вироби, у оздобі яких поєднували саржеве та репсове ткання, створюючи за допомогою останнього кольорові смуги.

У 1950—1960 рр. на теренах Українського Полісся та Волині поширилися багаторемізні рушники, всуціль заповнені тканими візерунками. Під час виготовлення таких виробів майстрині інколи залишали смуги полотняного ткання (найчастіше одну чи три, рідше — дві), які потім оздоблювали вишивкою (іл. 8). У їхньому декорі зустрічається однобарвна (інколи із чорною смугою посередині) вишивка занизуванням (повна імітація ткацтва), лічильною гладдю (часткова імітація) та багатоколірна гладь вільного накреслення — контрастне зіставлення тканих геометричних і вишитих рослинних орнаментів.

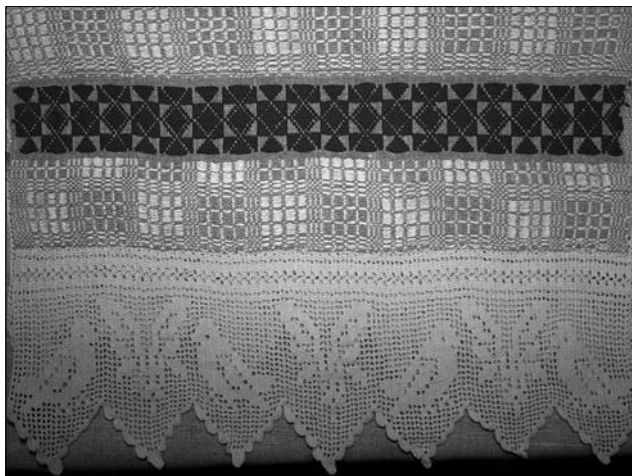

Іл. 8. Рушник. Коноплі, бавовна; багаторемізне та полотняне ткання. Перша пол. XX ст., с. Рудка Любешівського р-н Волинської обл. МНАП АП-18514

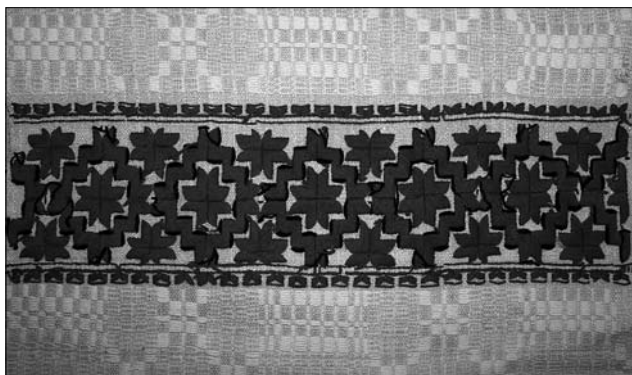

Іл. 9. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне та полотняне ткання, вишивка занизуванням, хрестиком, стебнівкою, мереживо гачком. 1940-ві рр., с. Грабове Старовижівського р-ну Волинської обл. ВКМ Виставка «Колорит волинського рушника» (2019)

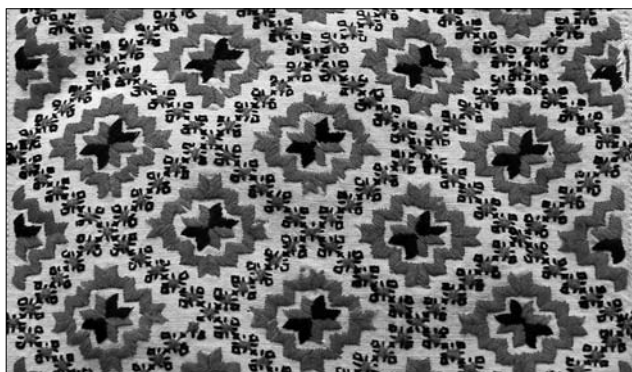
Як і в попередніх випадках, орнаменти, створені занизуванням на багаторемізних рушниках, достат-

Іл. 10. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне ткання, вишивка прямою гладдю. Перша половина ХХ ст., с. Серники Зарічнянського р-ну Рівненської обл. МЕХП ЕП-78481

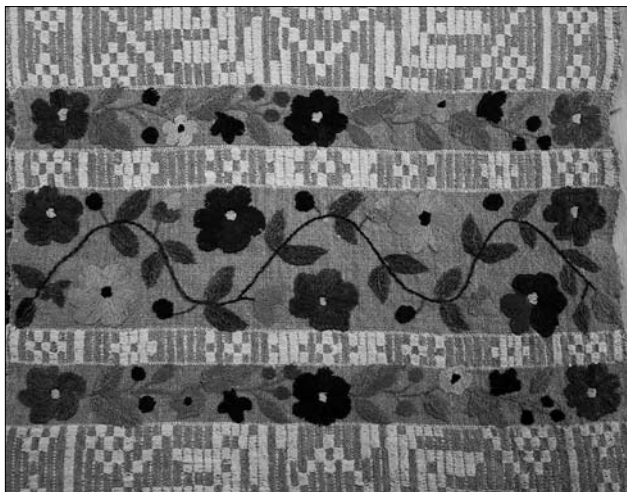

Іл. 11. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне ткання, вишивка косою гладдю. Перша половина ХХ ст., с. Серники Зарічнянського р-ну Рівненської обл. МЕХП ЕП-78498

Іл. 12. Чоловіча сорочка (фрагмент). Льон, бавовна, полотняне ткання, вишивка косою лічильною гладдю, болгарським хрестиком, стебнівкою. Поч. ХХ ст. Дзукія, Литва. НМЛ ЕМО-1985

ньо точно відтворюють ткани перебором. Зазвичай, їхній ритм відрізняється від візерунку в багаторемі-

Іл. 13. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне ткання, вишивка гладдю вільного накреслення, стебловий шов. 1950-ті рр. ХХ ст., м. Камінь-Каширський Волинської обл. НМЛ НМТ-2000

Іл. 14. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне ткання, вишивка гладдю вільного накреслення, стебловий шов. 1950-ті рр., с. Городище Ківерцівського р-ну Волинської обл. ВКМ Д-1981

ній техніці. Окремі мотиви у них могли підкреслювати за допомогою інших швів, найчастіше горизонтальні смуги — стебловим швом або стебнівкою, а окремі елементи — хрестиком (іл. 9). Вироби із таким декором поєднують у собі ознаки імітаційного (у техніці) та акцентного способу оздоблення, оскільки вишита кольорова смуга у них виступає виразним акцентом на монохромному тлі.

Орнаменти прямою чи косою лічильною мають відмінне трактування від візерунків занизуванням. Елементи, виконані прямою гладдю, значно дріб-

ніші та суголосні із клітинками, з яких складається декор виробу, виконаний у багаторемізній техніці. Наприклад, у рушнику із с. Серники Зарічянського р-ну Рівненської обл. вишитий орнамент збудований із невеличких трикутників, укладених за принципом калейдоскопу із можливістю по-різному трактувати мотиви: чергуванням квадратів з ромбами, ромбами із вписаними у них «ружками», повтором косих хрестів тощо (іл. 10). Такий же ефект доволі часто зустрічається й у багаторемізних рушниках, тільки у монохромному виконанні.

Трактування узорів косої гладі більш однозначні. Вони виділяються доволі високим (порівняно із занизуванням чи прямою гладдю) рельєфом над поверхнею та повтором мотиву восьмираменної рожі, — популярної у кінці ХІХ — на початку ХХ ст., — вписаної у зубчаті чи прямі ромби (іл. 11). Окрім рельєфності, такий декор вирізняється втратою зв'язку із тканими візерунками.

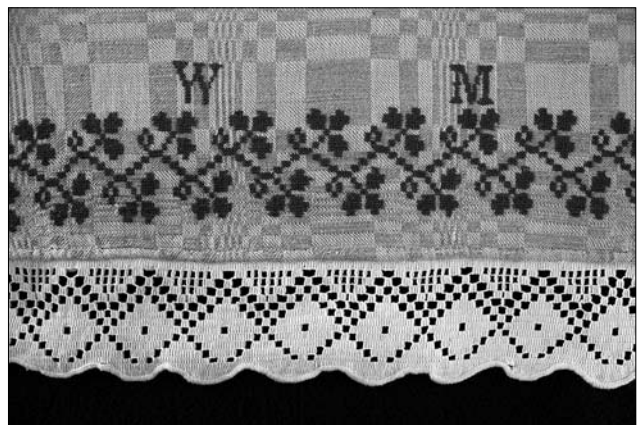
Оздоба з рожами, які повторюються в кожній із клітинок сітки, виконані косою гладдю, зустрічається також у жіночих та чоловічих сорочках (іл. 12) обох країн. Декорували у такий спосіб і литовські вишиті рушники, проте поєднання оздоба косою гладдю із тканими візерунками в межах проведеного дослідження виявлено не було.

Частіше, аніж рахована гладь, в оздобі поліських багаторемізних рушників другої половини ХХ ст. зустрічається вишивка гладдю вільного накреслення. Основу візерунків у цьому випадку становила галузка із розміщеними на ній квітами, пуп'янками чи листками, або ж повтор квіткових суцвіть. Для такої вишитої оздоба притаманні поєднання гладі із стебловим швом, поліхромність, умовне, рідше реалістичне трактування рослинних мотивів, їхній повтор у центральній широкій та бічних вузьких смугах (іл. 13—14). Одним із засобів художньої виразності в таких рушниках був контраст на декількох рівнях: між тканим декором із строго горизонтальним укладом нитки, та вишитим, стібки якого розміщувалися відповідно до форми зображення; між площинними геометричними та вишитими децю об'ємнішими рослинними орнаментами; між монохромною тканиною площиною та поліхромною вишитою смугою.

Багаторемізний рушник із безузорними смугами полотняного переплетення на кінцях виробу було виявлено у Національному художньому му-

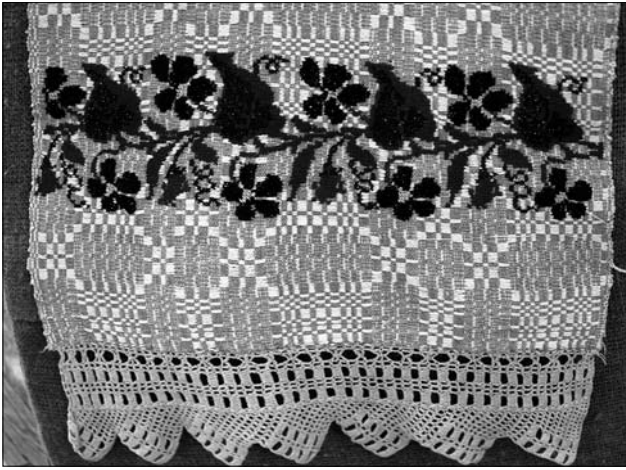
Іл. 15. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне тканиня, вишивка стебловим швом, мереживо гачком. Перша пол. ХХ ст. Литва. НХМ Е-6659

Іл. 16. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне тканиня, вишивка стебловим швом, промислове мереживо. Перша пол. ХХ ст. Каварський р-н, Литва. НМЛ ЕМО-1985

зеї М.К. Чюрльоніса. На одному із кінців рушника вишите ім'я, а на іншому — прізвище власниці — за допомогою стеблового шва (іл. 15). В українських виробках такого типу із рослинними візерунками гладдю мотиви уклалися вздовж до розташування стрічки, у цьому ж литовському — вперек. Припускаємо, що основою для накреслення букв у написі, як і в інших випадках, стали друковані таблиці, у які, окрім хрестикових орнаментів, вміщували й інші графічні зображення.

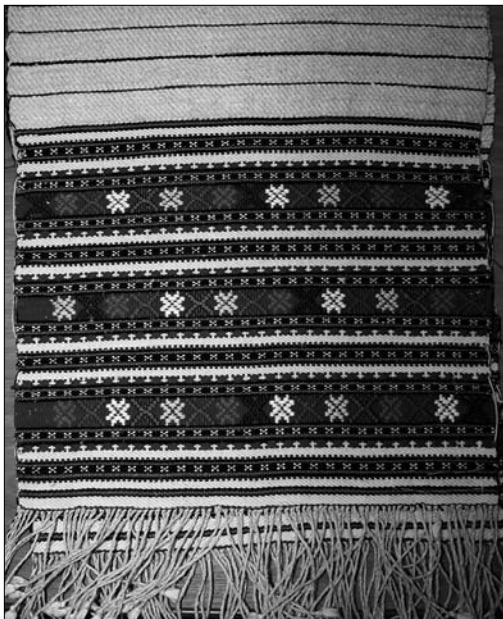
В обох країнах зустрічаються багаторемізні вироби із вишивкою косим хрестиком поверх створених тканим орнаментів. Так, у рушнику із Каварського р-ну (Литва) у вишитих візерунках червоними бавовняними нитками на кінцях рушника, кожен із мотивів (галузка, листки, пуп'янки) складається із парної кількості дрібних хрестиків, верхній стібок яких розташований у протилежних напрямках

Іл. 17. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне ткання, вишивка косим хрестиком, мереживо гачком. 1950—1960-ті рр. ВКМ Виставка «Колорит волинського рушника» (2019)

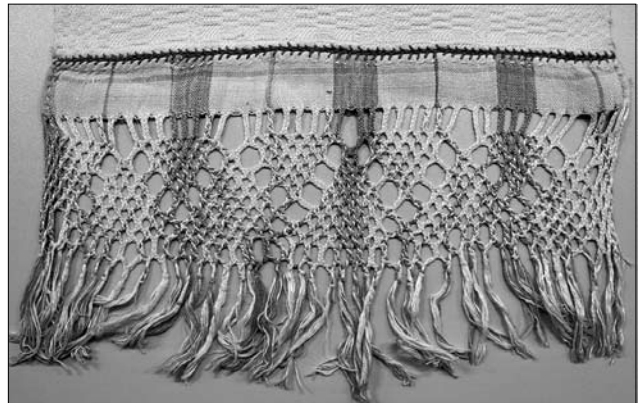
Іл. 19. Рушник із «приступами». Льон; багаторемізне, полотняне ткання, змережування «черв'ячок», тороки. Поч. XX ст., с. Троянівка Маневицького р-ну Волинської обл. ВКМ Д-902

Іл. 18. Рушник (фрагмент). Коноплі, бавовна; саржеве, репсове, перебірне ткання, вишивка рахованою гладдю, тороки. Перша пол. XX ст., с. Ганьківці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. НМНМГП В-4866

для створення додаткового рельєфу (іл. 16). Трохи вище нього вишиті традиційні для литовських рушників ініціали власниці. Орнаменту властиве сильне узагальнення мотивів та графічна чіткість.

Українські вироби із вишивкою хрестиком по багаторемізному тканню схожі із литовськими за розміром хрестика та розташуванням орнаментів на кінцях рушника. Існують й відмінності: дещо більша відстань від краю до візерункової смуги, менш схематичне трактування рослинних мотивів, два і

Іл. 20. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне, полотняне ткання, змережування «черв'ячок», макраме. Поч. XX ст. Жемайтія, Литва. НХМ Е-3561

більше кольорів у вишитій оздобі, відсутність ініціалів (іл. 17).

Принцип оздобы, який поєднує у собі імітаційні та доповнюючі риси зустрічається в окремих рушниках Гуцульщини та Покуття. На відміну від поліських зразків, тут вишивкою доповнювали смуги, виткані репсом, на яких вишивали окремі мотиви (косі хрести, «рожі», «ріжки», ромби тощо) лічильною гладдю, імітуючи перебірне ткання. Зазвичай, мотиви виконували контрастними до основного візерунку барвами, поживляючи загальний колорит (іл. 18). Смуги із вишивкою розміщувалися між стрічок із традиційними для гуцульських та покутських рушників тканих перебором мотивів «павучків» чи «півпавучків», створюючи повну ілюзію застосування лише тканих технік декору.

Менше поширеними були рушники саржевого та репсового ткання, у яких стрічки, виділені тканими техніками, заповнювали вишитими мотивами. Як і в попередньому випадку, у таких смугах зазвичай чергували яскраві червоні, жовті, помаранчеві, сині та зелені барви, пожвавлюючи двоколірне ткане тло. Вишивальними швами у цьому випадку також імітували перебірне ткання, а з іншого — доповнювали вже виткані орнаменти, що відповідає компліментарному принципу оздобу.

Доповнюючий спосіб оздоблення тканих рушників вишивальними швами притаманний групі виробів, у яких використано мережки та змережування. З'єднання кількох деталей рушників за допомогою одно- та багатокольорного змережування притаманне польським рушникам з «приступами» та підгірським (жидачівським) виробам.

У першому випадку «приступи» могли пришивати до основного полотнища рушника «глухо», без просвітів; поширеним було також змережування «черв'ячком» суровими (іл. 19), рідше — бавовняними червоними нитками. Створена таким чином ажурна смуга допомагала об'єднанню частин виробу, виконаних у різних ткацьких техніках (саржеве, багаторемізне та полотняне ткання) та довгих тороків, які його завершували.

Змережування застосовували з тією ж метою і в литовських рушниках, проте тут частіше зустрічався цей шов із застосуванням червоних бавовняних ниток (іл. 20), ймовірно, відповідно до кольору пришитих смуг.

На території Підгір'я змережування «подільська розшивка» на одну чи дві нитки часто використовували не лише у рушниках, а й у жіночих та чоловічих традиційних сорочках, жіночих запасах тощо. На відміну від змережування «черв'ячок», утворена яким смуга напівпрозора, за допомогою «подільської розшивки» отримували щільну стрічку одного (червоного або чорного), двох (червоно-чорну), інколи кількох (червоно-чорно-синьо-фіолетову, червоно-чорно-синьо-зелену тощо) кольорів (іл. 21). Структура цього змережування краще поєднувалася із густо заповненими саржевими, репсовими та перебірними орнаментованими вертикальними та горизонтальними смугами частин рушника. Крім змережування, у виробках Жидачівщини зустрічаються вишиті ланцюжком чи стебловим швом смуги обабіч нього, увираз-

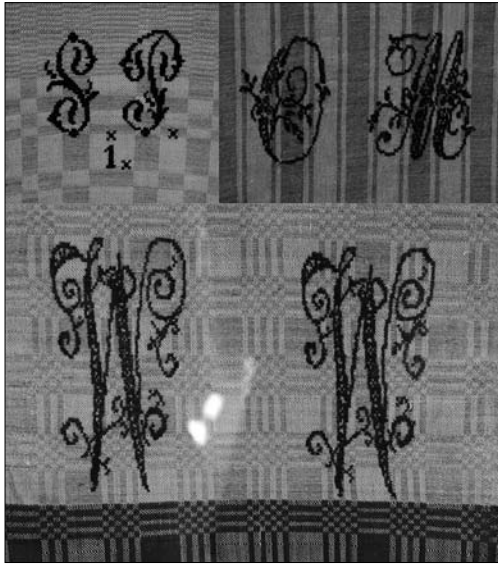
Іл. 21. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; саржеве, репсове, перебірне ткання, змережування «подільська розшивка» на дві нитки, вишивка ланцюжком, косим хрестиком. Поч. XX ст., с. Зарічне Жидачівського р-ну Львівської обл. МНАП АП-6742

Іл. 22. Рушник (фрагмент). Льон, бавовна; багаторемізне ткання, вишивка косим хрестиком, соєю рахованою гладдю, стебловим швом, мереживо гачком. МНПЛ. Виставка «Тчи, сестричко, рушники» (2023)

нення окремих тканих перебором мотивів за допомогою косоного хрестика контрастних кольорів.

Найчисельнішими є литовські узорткані рушники, на яких вишиті ініціали власниці. Крім маркування виробу, вони виконували роль композиційного акценту. Тут віддавали перевагу хрестиком та гладі, для яких застосовували червоні, рідше — поєднання червоних та білих або червоних та чорних ниток. Вони могли мати просте схематичне накреслення, або ж, наслідуючи поширені у кінці XIX — на початку XX ст. друковані схеми, були складними та багатоконтактними, із різноманітними доповненнями — смугами вишитих рослинних орнаментів, віночками (іл. 22), галузками тощо, — чи без них. Стилiстично можна виділити шрифти готичного, ренесансного чи барокового накреслення, букви якого доповнені квітковими гірляндами, фруктами тощо (іл. 23).

Іл. 23. Ініціали на литовських узорнотканих рушниках. Льон, бавовна; багаторемізне ткання, вишивка косим хрестиком. МНПЛА

Як зазначала дослідниця традиційного литовського тканого орнаменту В. Савонякайте, у кінці XVII ст. у Європі було опубліковано близько 150 видань із орнаментами, у більшості з яких середньовічні мотиви поєднувалися із мотивами ренесансної орнаментики [16, с. 23]. Значна кількість друкованих схем з різноманітними латинськими ініціалами циркулювала територіями сусідніх із Литвою Німеччиною та Польщею, а кириличними — у російській імперії [17, с. 363], частиною якої на той час була Литва, а також українські землі усього Українського Полісся. Тому інколи ініціали аналогічного накреслення зустрічаються у вишивках обох країн [3]. Проте в українських виробках частіше, аніж у литовських, оздоблення буквиць доповнювали квітковими віночками, зазвичай менших розмірів та розміщених поряд з іншими вишитими тією ж технікою орнаментами, тоді як зображення ініціалів на узорнотканих виробках трапляється рідко.

Висновки. Під час роботи над реалізацією проєктів «Орнаментика етнографічного текстилю Західної України та Литви: універсальні й унікальні параметри» (2018—2019) та «Унікальні технології етнографічного текстилю: досвід збереження в Західній Україні та Литві» (2022—2023) було виявлено, що у рушниках західної частини України переважав один із способів оздоблення: ткацтво або вишивка, тому серед українських музейних експонатів можна виділити дві групи рушників за домінантним способом

оздоблення. У відносно невеликій кількості експонатів з опрацьованих під час реалізації проєктів в декорі поєднано ткацтво з вишивкою.

Вишиті рушники стають необхідним атрибутом інтер'єрів та обрядів у західній частині нашої держави із 20—30-х рр. XX ст., на відміну від центральних та східних областей України, де вироби із таким декором були у вжитку, за окремими згадками дослідників, із козацької доби. Саме тому рушники лише з тканим декором, чи поєднанням тканого з вишитим є більш давніми на теренах західної частини України, аніж вишиті.

З-посеред литовських виробів також можна виділити рушники із тканим, тканим у поєднанні з вишитим та лише вишитим декором. Проте їхні співвідношення будуть відмінними від українських. З-посеред опрацьованих нами у шести музеях Литви експонатів, три з яких мають найбільші в країні колекції рушників (Національному музеї Литви (м. Вільнюс), Національному художньому музеї (м. Вільнюс), Національному художньому музеї М.К. Чюрльоніса (м. Каунас)), найменшу кількість становлять оздоблені лише вишивкою вироби. Не зважаючи на те, що рушники лише із тканим декором, ймовірно, все ж, домінують, вироби, у яких тканина оздоблена поєднана із вишитою, у цих колекціях також представлено у достатній кількості.

Порівняльний аналіз українських та литовських рушників допоміг виявити особливості у підходах поєднання тканого декору з вишитим, притаманний виробам обох країн, а також відмінне трактування тканого поверхні як основи для вишивки. Українській традиційній вишивці з її багатоманітними швами та поєднаннями їх між собою притаманне глибоке розуміння структури тканини, зумовленої техніками ткання та підбір відповідного стіба, чи кореляція його довжини відповідно до товщини нитки та переплетення полотна. Цей підхід забезпечив гармонійне поєднання вишивки із тканим декором, вдалі нюанси та акцентні композиційні зіставлення, а також технічну довершеність українських традиційних виробів, оздоблених вишивкою. Ці якості притаманні українським рушникам з імітаційним чи доповнюючим підходами у поєднанні вишивки із ткацтвом.

У литовських тканих рушниках вишивка застосовувалася, перш за все, для індивідуалізації виробу, чи навіть, певною мірою, для маркування його, а також

того простору, який він оздоблював. Такий підхід, очевидно, був зумовлений обрядовим та інтер'єрним застосуванням рушників у Литві, коли після одруження наречена знімала рушники своєї свекрухи в оселі, розвішуючи натомість свої. За допомогою вишивки на рушник наносили ініціали власниці, як правило, для кращого прочитання, червоною барвою. У більшості опрацьованих нами зразках особливості технік ткання не враховувалися при підборі вишивального шва. Це найчастіше були гладь вільного накреслення, хрестик, рідше — стебловий шов, — шви, за допомогою яких можна вишити практично будь-яке зображення по тканині полотняного, саржевого, репсового чи багаторемізного ткання. Ми можемо простежити зміну у накресленні букв, їхню більшу чи меншу деталізацію, відповідність графічним схемам, джерела походження останніх, проте відмінності у нанесенні зображень відповідно до готової основи у цих виробках відсутня.

Вивчення традицій поєднання вишивки із тканим декором у рушниках західної частини України та Литви показало відмінне їхнє трактування у двох країнах. Поза межами цього дослідження залишилися рушники обох країн, оздоблені лише вишивкою, які стануть об'єктом подальших студій із застосуванням порівняльного методу.

- Захарчук-Чугай Р.В. *Українська народна вишивка. Західні області УРСР*. Київ: Наукова думка, 1988. 192 с.
- Кара-Васильєва Т.В. *Історія української вишивки*. Київ: Мистецтво, 2008. 463 с.
- Зайченко В. *Вишивка Чернігівщини. Рушники. Каталог колекції Чернігівського історичного музею імені В. Тарнавського*. Київ: Родовід, 2018. 256 с.
- Рушники Наддніпрянської України*. Упор. Т. Лозинський. Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2017. 376 с.
- Причепій Є., Причепій Т. *Вишивка Східного Поділля*. Київ: Родовід, 2007. 344 с.
- Нетлінні. *Українська державна символіка в народній вишивці та ткацтві*. Упор. Л. Воронюк, В. Цибря. Київ: Майстер-принт, 2023. 380 с.
- Никорак О.І. *Українська народна тканина XIX—XX ст. Типологія, локалізація, художні особливості. Частина I. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України)*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. 584 с.
- Bernotaitė-Beliauskienė D. *Lietuvių liaudies tekstilė. Rankšluosčiai*. Vilnius: Lietuvos Dailės muziejus, 2016. 462 p.
- Bernotaitė-Beliauskienė D. *Prie kūno ir sielos: rankšluosčiai*. 1 d. *Liaudies kultūra*, 2018. № 5. P. 76—85.
- Bernotaitė-Beliauskienė D. *Prie kūno ir sielos: rankšluosčiai*. 2 d. *Liaudies kultūra*, 2018. № 6. P. 66—74.
- Benedikienė R. *Dzūkų abrusėliai: Alytaus krašto tyros muziejaus rankšluosčių rinkinys*. Alytus: Alytaus krašto tyros muziejus, 2019.
- Kumpikaitė E., Nykorak O., Nenartavičiūtė E., Herus L., Kutsyr T., Kozakevych O., Milašienė D., Rukuižienė Ž. Similarities and Differences of Lithuanian and Western Ukrainian Folk Towels. *AUTEX 2022 Conference Proceedings*. Lodz University of Technology, 2022. P. 186—190.
- Куцир Т. Вишитий декор західноукраїнських та литовських рушників: порівняльний аспект. *Культура в XXI столітті: дослідження, збереження, розвиток. The XXI Century Culture: Research, Memorization, Development: збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 8—9 грудня 2022 року*. за заг. ред. О. Смоліної, І. Сілютіної. Київ: вид-во СМУ ім. В. Даля, 2023. С. 153—157.
- Kumpikaitė E., Nykorak O., Nenartavičiūtė E., Herus L., Kutsyr T., Milašienė D., Kozakevych O., Rukuižienė Ž. Comparative Analysis of Western Ukrainian and Lithuanian Folk Towels. *Fiber & Textile in Eastern Europe*, 2023. P. 1—13. DOI: 10.2478/ftce-2023-0013
- Никорак О., Герус Л., Козакевич О., Куцир Т. Українсько-литовські науково-дослідні проекти з дослідження етнографічного текстилю: налагодження міжнародної співпраці, вивчення джерел та артефактів, обмін досвідом. *Український мистецтвознавчий дискурс. Спецвипуск, присвячений євроінтеграційній тематичі*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 39—45.
- Savoniakaitė V. *Audiniai kaimo kultūroje: lietuvių geometriniai raštai XIX—XX amžiuje*. Vilnius: Alma littera, 1998. 248 p.
- Лобачевская О.А. *Белорусский народный текстиль. Художественные основы, взаимосвязи, новации*. Минск: Беларус. наука, 2013. 527 с.

REFERENCES

- Zakharchuk-Chuhai, R.V. (1988). *Ukrainian Folk Embroidery. Western Regions of UkrSSR*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kara-Vasylyeva, T. (2008). *History of Ukrainian Embroidery*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Zaichenko, V. (2018). *Embroidery of the Cherginiv region. Towels. Catalog of the V. Tarnavskiy Chernihiv Historical Museum collection*. Kyiv: Rodovid [in Ukrainian].
- Lozynskiy, T. (Ed.) (2017). *Towels of Dniro Region of Ukraine*. Lviv: The Institute of Collecting Ukrainian Art Items at the NTSh [in Ukrainian].
- Pruchepii, Ie., & Pruchepii, T. (2007). *Eastern Podillia Embroidery*. Kyiv: Rodovid [in Ukrainian].
- Voroniuk, L., & Shchybria, V. (Eds.) (2023). *Imperishable. Ukrainian State Symbols in the Folk Embroidery and Weaving*. Kyiv: Master-print [in Ukrainian].

- Nykorak, O. (2004). *The Ukrainian Traditional Folk Cloths of XIX and XX cc. Interior Cloths (Based on Materials from Ukrainian Western Regions)* (Part 1). Lviv: Ethnology Institute of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Bernotaite-Beliauskiene, D. (2016). *Lithuanian Folk Textiles. Towels*. Vilnius: Lietuvos Dailes muziejus [in Lithuanian].
- Bernotaite-Beliauskiene, D. (2018). For Body and Soul: Towels (Part 1). *Folk Culture*, 5, 76—85 [in Lithuanian].
- Bernotaite-Beliauskiene, D. (2018). For Body and Soul: Towels (Part 2). *Folk Culture*, 6, 66—74 [in Lithuanian].
- Benedikiene, R. (2019). Dzuki rags: A set of Towels of the Alytus Local History Museum. Alytus: Alytaus krastotyros muziejus [in Lithuanian].
- Kumpikaite, E., Nykorak, O., Nenartaviciute, E., Herus, L., Kutsyr, T., Kozakevych, O., Milasiene, D., & Rukuiziene, Z. (2022). Similarities and Differences of Lithuanian and Western Ukrainian Folk Towels. *AUTEX 2022 Conference Proceedings*. Lodz University of Technology.
- Kutsyr, T. (2023). The Embroidered Decor of Western Ukrainian and Lithuanian Towels: a comparative aspect. *The XXI Century Culture: Research, Memorization, Development: Conference Proceedings* (Рр. 153—157). Kyiv: V. Dal [in Ukrainian].
- Kumpikaite, E., Nykorak, O., Nenartaviciute, E., Herus, L., Kutsyr, T., Milasiene, D., Kozakevych, O., & Rukuiziene, Z. (2023). Comparative Analysis of Western Ukrainian and Lithuanian Folk Towels. *Fiber&Textile in Eastern Europe* (Рр. 1—13). DOI: 10.2478/ftce-2023-0013
- Nykorak, O., Herus, L., Kozakevych, O., & Kutsyr, T. (2022). Ukrainian-Lithuanian Research & Development Projects on Ethnographic Textile Investigation: Establishment of International Cooperation, Study of Sources and Artifacts, Exchange of Experience. *Ukrainian Art Discourse. Special Issue dedicated to European integration topics* (Рр. 39—45) [in Ukrainian].
- Savoniakaite, V. (1998). *Fabrics in Rural Culture: Lithuanian Geometric Ornaments of the XIX—XX Centuries*. Vilnius: Alma littera [in Lithuanian].
- Lobachevskaia, O. (2013). *Belarusian Folk Textiles. Artistic bases, Relationships, Innovations*. Minsk: Belarускаia navuka [in Russian].